

*Т.О. Яценко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України*

Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі

*У статті уточнено поняття «літературна компетентність»,
окреслено специфіку компетентно орієнтованого уроку української
літератури в основній школі.*

*Ключові слова: літературна компетентність, українська література,
основна школа.*

*В статье уточнено понятие «литературная компетентность»,
раскрыто специфику компетентно ориентированного урока украинской
литературы в основной школе.*

*Ключевые слова: литературная компетентность, украинская
литература, основная школа.*

*A concept "literary competence" is specified in the article, the specific of
competence oriented lesson of Ukrainian literature at basic school is outlined.*

Keywords: literary competence, Ukrainian literature, basic school.

Проблема формування компетентного учня-читача як важлива мета шкільної літературної освіти не є новою. У свій час її розвивали російські й українські педагоги, психологи та методисти В. Голубков, М. Кудряшов, О. Никифорова, І. Синиця, Ф. і Т. Бугайки, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Н. Волошина та інші. Однак вона набуває особливого значення в умовах компетентно орієнтованої освіти, тому вимагає вдосконалення як теоретичних положень, так і практичної перевірки, накопичення досвіду.

Допускаємо можливість висловити власне розуміння компетентнісних аспектів сучасної шкільної літературної освіти.

Загальний аналіз проблеми впровадження в шкільну практику компетентнісного підходу здійснено О.Савченко, Н. Бібік, С.Бондар, І.Єрмаковим, С.Трубачевою, характеристику компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн представлено О.Овчарук, О.Локшиною. Ключові компетентності в зарубіжній шкільній освіті описано в працях Дж.Равена, В.Кальней, А.Хуторського, Г.Селевка та інших. На основі опрацювання вітчизняної і зарубіжної психолого-педагогічної літератури розуміємо компетентність як поняття, яке балансує на межі невизначеності, оскільки нелегко чітко констатувати закінчення умінь (те, чому індивідуум може навчитися, тренуючись у використанні вже існуючих засобів і способів досягнення мети) і початок здібностей (те, що дозволяє самостійно знаходити засоби і способи досягнення особистої мети). У зарубіжній педагогіці зону поєднання цих психолого-педагогічних дефініцій називають компетентністю, яка викликає асоціації зі складною системою дій, спрямованих на досягнення певних стандартів. Російські вчені-педагоги певну якість дій або думок особистості традиційно визначали як «перенесення навиків» (Кабанова, Меллер), «системність знань» (Давидов), «узагальнення дій» (Гальперін), «функціональна грамотність» (Леонтьєв). Безперечно, класичний педагогічний досвід доповнює освітні інновації для модернізації сучасної шкільної освіти, яка розглядається нині на основі компетентнісної парадигми.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці термін «компетенція» традиційно вживається як визначена соціальна вимога, норма до загальноосвітньої підготовки учня, а «компетентність» як володіння учнем відповідною компетенцією, що передбачає його особистісне ставлення до неї та предмету діяльності та наявність мінімального досвіду застосування компетенції. Компетентність – це сукупність взаємопов'язаних якостей учня (знань, умінь, навичок, способів діяльності, ціннісно-світоглядних

орієнтацій), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Це інтегрований результат освіти, який включає: *знання*, але на відміну від знань передбачає переведення різноманітної, динамічної інформації у форму власної діяльності (реальної чи мислинневої), а не інформації про неї; *уміння* використовувати це знання у конкретній ситуації, але на відміну від уміння удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями; *навички (діяльність)*, тобто розуміння яким способом можна здобути це знання, але на відміну від навички є усвідомленою; *цінності, критичне мислення*, тобто адекватне оцінювання себе, важливості конкретного знання для власної діяльності.

Орієнтація літературної освіти на компетентнісну модель посилює її результативний компонент, визначає зміщення акцентів з накопичення надлишкового обсягу знань про художню літературу, її історію та теорію на цілеспрямований розвиток *літературної компетентності* учнів як інтегрованої особистісної якості. Зазначимо, що у Державному стандарті базової і повної середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392) *літературну компетентність* виокремлено як предметну, складниками якої є *емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна, компаративна компетенції* особистості.

Предметний етап набуття учнями *літературної компетентності* пов'язаний із засвоєнням шкільних курсів української та світової літератур.

Незаперечний той факт, що для сучасних учнів художня книга втрачає своє призначення як основне джерело художньої інформації, а читання як один із основних способів прилучення до творів словесного мистецтва. Телебачення та Інтернет створюють в них ілюзію повноцінного еквівалента, повної компенсації художнього твору. Однак читання художнього твору є специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, це здатність учня до розуміння й інтерпретації твору, вміння робити висновки, аргументувати, формулювати власну думку щодо прочитаного, це один із

провідних чинників його самоосвіти та саморозвитку. Тому ефективність читання визначається рівнем сформованості літературної компетентності школяра як оволодіння взаємопов'язаними комплексами інтелектуальних та естетичних механізмів взаємодії.

На основі аналізу психолого-педагогічних, літературознавчих та методичних досліджень в галузі читацької діяльності трактуємо *літературну компетентність* як умовне поєднання особистісного, когнітивного та діяльнісного компонентів, взаємодія яких у читацькій діяльності й забезпечує (або не забезпечує) сформованість літературної компетентності.

Особистісний складник – це розвиненість художніх здібностей, естетичної чуттєвості, творчої уяви учня, його здатність до глибокого усвідомлення ідейно-емоційної структури художнього твору, сформованість діалогічного мислення.

Другий, *когнітивний*, складник літературної компетентності передбачає попередній читацький досвід, що впливає на здатність до опрацювання програмових художніх творів і біографічних відомостей про письменників, володіння знаннями з теорії літератури, усвідомлення специфіки художньої мови та індивідуального стилю митця, наявність фонових знань (знання суміжних галузей), які сприяють глибокому розумінню художнього твору, інтегративне сприйняття мистецького явища в рамках світового літературного процесу.

Третій, *діяльнісний*, складник передбачає діалогічну взаємодію між читачем-учнем, автором та героями художнього твору, тобто вміння ставити запитання авторові та до твору, усвідомлювати його підтекст, оцінювати вчинки та дії героїв, передбачати подальший розвиток подій, самостійну естетичну оцінку літературних творів.

Отже, модель літературної компетентності презентуємо як інтегрований компонент навчальних досягнень учнів, як здатність до мобілізації та застосування комплексу специфічних особистісних,

когнітивних та естетико-комунікативних механізмів, як сукупність субкомпетентностей:

загальнокультурна компетентність – розуміння художньої літератури як частини світової культури, емоційне сприйняття і глибоке осмислення літературних творів; усвідомлення соціокультурної значущості літератури в суспільстві, специфіки її як мистецтва слова; знання літературних творів, обов'язкових для вивчення, уявлення про найважливіші етапи розвитку літературного процесу, основних фактів життя і творчості видатних письменників; розуміння авторського задуму; здатність до самоосвіти у сфері літератури; формування читацької культури, яка передбачає засвоєння теоретико-культурних понять, розвиток потреби в самоосвіті, інформаційному самозабезпеченні, визначенні необхідних джерел знань, включаючи роботу з книгою й іншими інформаційними джерелами (бібліотека, мережа Інтернет);

читацька компетентність – здатність до творчого читання і осмислення літературного твору на особистісному рівні; самостійне читання всього твору, а не його фрагментів; сформованість власного кола читання; здатність вступати в діалог з епохою і культурою втілених у художніх творах, здатність до співпереживання з персонажами літературних творів; розуміння специфіки мови художнього твору, вміння розрізняти стилі художніх текстів;

комунікативно-мовленнєва компетентність – знання норм української літературної мови; вільне володіння основними видами мовленнєвої діяльності, активізація мовленнєвої діяльності; використання специфіки мови художнього твору, функціональних стилів мови в мовленнєвій практиці; здібність до написання творчих письмових робіт різного жанру;

ціннісно-світоглядна компетентність – сформованість гуманістичного світобачення; розуміння духовно-моральних ідеалів, світоглядних категорій, осмислення внутрішньої єдності різних систем

цінностей, відображених у літературі, уміння визначати і обґрунтовувати своє ставлення до них; розуміння важливості художньої літератури для саморозвитку і самореалізації духовного світу особистості; знаходження у літературних творах відповідей на соціальні і морально-етичні проблеми з урахуванням вікових психологічних особливостей.

Рівень оволодіння школярами літературною компетентністю передбачає формування в них розуміння художньої літератури як невід'ємного складника рідної і світової культури, усвідомлення специфіки літератури як виду мистецтва, знання літературних творів, обов'язкових для текстуального вивчення, ключових етапів і явищ літературного процесу, основних фактів життя і творчості видатних письменників, умінь аналізувати та інтерпретувати літературний твір з урахуванням його художніх ознак, розуміння авторської позиції та способів її вираження, використання теоретико-літературних знань під час роботи над текстом художнього твору, розвиток здібностей до створення усних і письмових творчих робіт, усвідомлене використання здобутих на уроках літератури знань у нових навчальних та життєвих ситуаціях.

Формування літературної компетентності учнів основної школи розглядається як цілісність, що забезпечується єдністю мети, змісту, методів, прийомів і форм організації навчальної діяльності на уроках української літератури.

Мета компетентісно зорієнтованої літературної освіти в основній школі обумовлює необхідність розв'язання таких завдань:

- формування в учнів уявлення про специфіку художньої літератури як виду мистецтва;
- ознайомлення з вершинними зразками українського словесної творчості;
- формування стійкої мотивації та потреби в самостійному читанні творів української літератури;

- формування вмінь аналізу й інтерпретації української літературної класики та сучасних художніх творів;
- розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, критичного мислення, культури полеміки, пізнавальних інтересів учнів у процесі вивчення української літератури;
- збагачення духовного світу, естетичного смаку, формування національної самосвідомості, гуманістичного світогляду учнів;
- сприяння у виборі філологічного напрямку навчання у старшій школі.

Учителю необхідно розвивати в учнів-підлітків інтерес до читання творів української художньої літератури, вдосконалювати їхні навички усвідомленого виразного читання, поступово формувати уміння аналізу літературних творів різних жанрів, первинні уявлення про закономірності розвитку української художньої літератури, збагачувати емоційну сферу школярів. Одне з найважливіших завдань вчителя-словесника – формування в учнів навичок творчої діяльності, підвищення рівня їхньої самостійності. Вивчення української літератури у 9-му класі передбачає узагальнення і систематизацію здобутих літературних знань та сформованих умінь читацької діяльності учнів, а також визначення завдань їхньої профільної підготовки.

Від оптимально обраних методів, прийомів та форм опрацювання художнього твору залежить педагогічна результативність уроків літератури. Пріоритетними методами вирішення цієї проблеми в основній школі мають стати репродуктивно-творчий та дослідницький. Характер навчальної діяльності на уроках української літератури повинен сприяти формуванню логічного мислення учнів-підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому. Види діяльності учнів на уроках та методи і прийоми роботи над художнім текстом можуть бути такими: інтригуючий початок уроку, репродуктивна та евристична бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, прийом коментованого читання, складання усної та письмової простої чи

порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, зіставлення художнього твору з його екранізацією чи театральною виставою, читання художнього твору в особах або інсценізація його уривків. Підвищенню рівня літературної компетентності школярів цього віку сприяють бібліотечні уроки, літературні екскурсії, присвячені ролі читання для всебічного розвитку особистості.

Визначальною ознакою компетентісно орієнтованого уроку української літератури в основній школі повинна стати його спрямованість на очікувані результати літературного навчання, а саме: сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського писемного мистецтва, потребу в зацікавленому читанні, виховати естетичне відчуття образного слово, усвідомлення важливих загальнолюдських та національних морально-етичних цінностей, навчити самостійно мислити, розуміти та творчо інтерпретувати художні твори, аргументувати, проводити аналогії з власним досвідом, виявляти здатність до перенесення набутих на уроці літератури знань на практичні ситуації.

Компетентний учень-читач основної школи повинен бути здатний усвідомлено сприймати емоційно-образний зміст художнього твору, специфіку його виразних і образних засобів. У нього повинна бути розвинена уява, образне мислення, сформований необхідний мінімум літературознавчих понять. Для такого читача характерна достатня загальна культура емоцій, здатність до співпереживання літературним героям, вміння запам'ятовувати суттєві, важливі моменти твору, здатність розуміти художньо-виражальні засоби твору. А головне – у компетентного читача-підлітка повинен бути сформований інтерес до читання художньої літератури, який переростає в осмислену потребу в постійному самостійному читанні літературних творів.

Визнаючи право на власне розуміння особливостей компетентісного підходу на уроках української літератури, зауважимо, що неузгодженість у терміносистемі, недостатня теоретико-методична розробленість проблеми

компетентісно орієнтованого літературного навчання ускладнюють його реалізацію у шкільній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н. Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1-4.
2. Калашнікова С. Підготовка і проведення тренінгів на основі компетентісно-орієнтованого підходу / С.А. Калашнікова. – К.: Проект "Рівний доступ до якісної освіти", 2007. – 55 с.
3. Компетентісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
4. Фурсова Л. Від літературної компетенції – до життєвої компетентності // Українську мову і літературу в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005. – № 5. – С.12-21.
5. Шкловська О. Методичні засади формування читацької компетенції // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – №7. – С.10-14.